

A „bullshitizáció” és az oktatás

David Graeber: Bullshit munkák

A társadalom, a gazdaság és az ember viszonyát vizsgáló gondolkodók közül a legnagyobb történelmi hatást valószínűleg Karl Marx gyakorolta. Ennek politikai-ideológiai következményei jóval ismertebbek, mint eredeti elképzelése, amely szerint az ideális társadalmi berendezkedés biztosítja az (ön) elidegenedéstől mentes viszonyokat az egyén képességeinek sokoldalú kibontakoztatásához, vagyis a boldogság eléréséhez. Kapitalizmuskritikájának, amelynek érvényét egyrészt saját korának a maitól eltérő munkaformái, másrészt idealista utopikussága korlátozzák, ez az antropológiai-etikai vonatkozása időtállóan tűnik. A közelmúltban elhunyt David Graeber szintén gazdasági-antropológiai megközelítése révén lett korunk globális tőkerendszerének elméleti kritikusa, aktivistaként pedig nagy hatású ellenfele. Az alábbiakban Bullshit munkák (2018) című, magyarul 2020-ban kiadott könyvének ismertetése után a bemutatott jelenség néhány oktatási vonatkozására szeretnék rámutatni. A könyv magyar recepciójában meghatározó rendszerkritikai megközelítést ennek megfelelően filozófiai-etikai és pedagógiai szempontokkal fogom kiegészíteni.

A szándékosan provokatív, vulgáris fogalom, a „bullshit” munka olyan „szart se érő”, felesleges, értelmetlen, „kamu” munkaköröket jelöl, amelyek álságos, sokszor kártékony jellegéről maguk a munkát végzők is meg vannak győződve. Graeber könyvének kiinduló állítása szerint az elmúlt évszázadban megszorodtak a kapitalizmus logikájával látszólag összeegyeztethetetlen – sőt a feudális viszonyokat idéző –, haszontalan munkakörök. „Mintha valaki csak azért hozna létre újabb és újabb értelmetlen munkaköröket, hogy dolgoztasson miniket.” A jelenség okát firtató Graeber gondolatai egybecsengenek a foucault-i „felügyeleti társadalom” koncepciójával és a „surveillance studies” vizsgálódásaival (erről lásd a *Replika* folyóirat 89. számát): „Az uralkodó osztály rájött arra, hogy a

boldog, alkotóképes tömegek szabadidő-höz juttatása egyenlő a halálos veszedelemmel.” Nagy feltűnést keltő hipotézisét Graeber eredetileg 2013-ban, esszé formájában tette közzé a *Strike!* magazinban, amelynek hatása is igazolni látszott, hogy érdemes ebben az irányban folytatni a vizsgálódást. Így született meg ez a példákkal gazdagon alátámasztott, könnyed, ismeretterjesztő stílusban megírt, de nagyon is alaposan argumentált (342 oldalas) könyv.

Mivel nincs objektív mérce egy-egy munkakör társadalmi hasznosságának megítéléséhez, Graeber az egyének saját munkájukkal kapcsolatos értékítéletére támaszkodik. Eredeti esszéje megjelenése után független közvéleménykutatások is készültek ezzel kapcsolatban, amelyek során a megkérdezett (brit és

holland) munkavállalók körében 20% és 40% között volt azok aránya, akik szerint saját munkájuk teljesen értelmetlen, felesleges. Graeber példái alapján elmondható, hogy könyve jelentős részben bürokráciakritika, de a részben vagy teljesen kamu munkák a társadalom egészét behálózzák. Mivel a szerző az értelmetlen mellett a társadalmilag káros munkaköröket (tehát havi fizetéssel betöltött állásokat, kizárva így a bűnözést a vizsgálódás köréből) is belefoglalja a fogalomba, általánosabb értelemben vett, erkölcsi alapú társadalomkritikát is megfogalmaz, például a szexipar kapcsán. Graeber a legkevésbé sem utilitárius nézőpontból fogalmazza meg kritikáját; a haszontalan munka számára azért káros, mert feleslegesen foszt meg minket szabadidőnkől, amelyet tartalmasan tölthetnénk. Ennek a megközelítésnek a létjogosultsága vitatható, mi ezzel kapcsolatban az olvasóra bízunk annak megítélését, hogy saját (tegyük fel, értelmes) munkájának mekkora hányadát teszi ki a felesleges adminisztráció, az időrabló értekezletek, a haszontalan továbbképzések. Ez alapján hogyan gondol magára a munkájával kapcsolatban: biodíszlet, hiéna, kármentő, alibimunkás, hajcsár, esetleg ezek keveréke, vagy légelhárító?

A részben vagy egészben kamu munkák létét nehéz megkérdőjelezni, ezek graeberi tipizálása is találó, érdekesebb azonban a jelenség oka és funkciója. Miért van több szabadidő helyett több kamu munka? A reklámpipar, a telemarketingesek, vagyis a mesterséges szükségletekre épülő fogyasztói társadalom, valamint a valóságtól elszakadt, virtuális pénzügyi világ kártékonyságának gyakori emlegetése mellett a feudalizmussal vont történelmi párhuzam jelzi, hogy Graeber a hatalmi viszonyok felől közelíti meg a jelenséget. Eszerint a háttérben a társadalom minél szélesebb rétegeinek az uralkodó osztály általi függőségben tartása áll. Ezzel szemben álló érvelése erkölcsi fogalmakra épül: a tisztességtelenség, a kártékonyság, a manipuláció egy olyan rend hiányaként jelenik meg, amely tulajdonképpen

a kizsákmányolástól és uralomtól mentes, szolidaritásra épülő társadalom utópiája. Egy ilyen ideális társadalomnak minden tagja igyekszik egy kicsit jobbá tenni a világot, de legalább nem rontani rajta. Ebben a világban telemarketingeseknek, aktatologatóknak, lakájoknak és tőzsdecápáknak éppúgy nincs helye, mint a sztriptízbárokban és a prostitúciónak. Hasonló véleményen van Graeber a kancellári rendszerben működő egyetemek rektorairól, dékánjairól, tanszékvezetőiről és helyetteseiről, valamint az őket kiszolgáló irodai munkásokról.

Ennek antropológiai megállapításai egyfajta boldogságetikán alapulnak, ezért is tekinti bizonyító erejű érveknek, hogy a – rendszerint jól fizetett – látszatmunkát végző emberek általában nem elégedettek a munkájukkal, sőt boldogtalanok, gyakran mutatják a depresszió tüneteit. (Persze a céltalanság érzete csak akkor tölthet el bennünket reménytelenséggel, ha azt gondoljuk, a szorgos munka ad értelmet az életnek – ez tekinthető nem túl ügyesen álcázott kapitalista ideológiának is, ami elsősorban a munkásosztály irányítását szolgálja.) Ez egyben a költség-haszon elvet középpontba állító „homo oeconomicus” közgazdasági koncepciójának a cáfolata is: az energiabefektetés nélkül elért haszonnal járó munkakör a legtöbb ember számára meghasonlást, rossz közérzetet okoz. Úgy tűnik, a munka, feltevére, hogy legalább némi értelmét látjuk, vagy emberi szükséglet (ahogyan egyébként Marx is gondolta), vagy kulturálisan (az ún. nyugati gondolkodásban) nagyon mélyen be van ágyazva. Graeber előbbi mellett érvel, Karl Groos német pszichológus „funkcióöröm” fogalmát hívva segítségül, a munkát a játék analógiájára fogva fel. Ha hatással vagyunk a minket körülvevő világra, az megerősíti éntudatunkat és önbecsülésünket, ami elengedhetetlen feltétele testi-lelki egészségünknek és így boldogságunknak is. Nevezhetjük tetterőnk, alkotóképességünk tudatát a szabadság érzésének is, így jut el Graeber a „bullshit” munka okozta boldogtalan-ság okának megfejtéséhez: ezekben az

értelmetlen tevékenységekben a szabadság hiányát éljük meg.

A munka azonban a kapitalizmus hatására megvásárolható munkaidővé vált, ami maga után vonja azt a felfogást, hogy az alkalmazott tétlensége a munkaadó megrövidítése, vagyis lopás – akkor is, ha éppen nincs valódi elvégzendő feladat. Ezért fogalmazódik meg elvárásként a munka színlelése, jelezve, ki rendelkezik a dolgozó idejével. Max Weber óta tudjuk, hogyan fonódott össze a protestáns etika a kapitalizmus szellemével, így nem lepődünk meg azon, hogy a puritán, a metodista és az evangélikus lelkészek propagálták híveik között az időgazdálkodást mint a jó erkölcs zálogát. Ennek eredménye a ma megszokott iskolai csengetési rend és a legtöbb munka természetétől idegen kötött munkaidő éppúgy, mint az időpocsékolás fogalma. A teljesítmény helyett megjelenik az órabér és a kötött munkaidő, aminek közvetlen velejárója a munka tettetése, illetve a kikényszerített értelmetlen munka. Graeber analízise szerint ez végső soron a hatalom fitogtatását szolgálja, az uralmi viszonyok tudatosítását, vagyis nincs köze a munka fogalmához ideológiailag társított hasznosságához (mint legfőbb erkölcsi jóhoz). A „bullshit” munka tehát egyszerű „szívatas”, ahogyan a katonaságnál vagy más mesterséges közösségekben (iskola, kollégium) az újoncok, illetve elsőévesek „csicskáztatása”, „szecsikáztatása”. A különbség az, hogy előbbi nem meghatározott időtartamra szól, hanem a rendszer lényegét adja.

Nem térünk itt ki, egy recenzió szűkre szabott keretei között, Graeber könyvének oktatással kapcsolatos példaira, viszont szeretnénk rámutatni az eddigiekkel kapcsolatban az oktatást lényegileg érintő vonatkozásra. A közoktatás minden szintjének, a szakképzésnek és a felsőoktatásnak pedig kiváltképp feladata a későbbi sikeres munkavállalásra való felkészítés. Beletartozik ebbe az ismeretek mellett a képességek, készségek, attitűdök fejlesztése, a pályaaorientáció, valamint az életpályatervezés képességének kialakítása a

Max Weber óta tudjuk, hogyan fonódott össze a protestáns etika a kapitalizmus szellemével, így nem lepődünk meg azon, hogy a puritán, a metodista és az evangélikus lelkészek propagálták híveik között az időgazdálkodást mint a jó erkölcs zálogát. Ennek eredménye a ma megszokott iskolai csengetési rend és a legtöbb munka természetétől idegen kötött munkaidő éppúgy, mint az időpocsékolás fogalma. A teljesítmény helyett megjelenik az órabér és a kötött munkaidő, aminek közvetlen velejárója a munka tettetése, illetve a kikényszerített értelmetlen munka. Graeber analízise szerint ez végső soron a hatalom fitogtatását szolgálja, az uralmi viszonyok tudatosítását, vagyis nincs köze a munka fogalmához ideológiailag társított hasznosságához (mint legfőbb erkölcsi jóhoz). A „bullshit” munka tehát egyszerű „szívatas”, ahogyan a katonaságnál vagy más mesterséges közösségekben (iskola, kollégium) az újoncok, illetve elsőévesek „csicskáztatása”, „szecsikáztatása”.

tanulóknak. De vajon milyen készségek és attitűdök szükségesek a kamu munkakörök elnyeréséhez és „sikeres” betöltéséhez? Vajon átadjuk-e ezeket tanítványainknak (és ha igen, helyesen tesszük-e)? A látszólag provokatív (szónoki) kérdések

rávilágítanak arra, hogy az iskolarendszerünk milyen mértékben elvesztette kapcsolatát a valósággal, így *horribile dictu* maga is illusztrálja a Graeber könyvében tárgyalt jelenséget. Ha ezt kétségbe is vonjuk, nem tagadhatjuk annak a tényét, hogy a magyar oktatási rendszer jelenleg a kelleténél kevésbé fejleszti az autonóm, kritikai gondolkodást, a reflektivitást, a vitakészséget. Az ismeretközpontú tanterv túlzásfűltsége mellett ennek akadálya a filozófia oktatásának szórványossága, az értelmező képesség és a kreativitás fejlesztésének visszaszorulása, amelynek rendszerszintű jele a közismereti óraszámok csökkenése a szakképzésben. (Nem

beszélve arról a hagyományos hierarchikus szemléletről, amelynek egyetlen célja az alattvalóvá nevelés lehet.) Márpedig, ahogyan Graeber könyve is mutatja, az oktatás végcélját, a felnőtt életre és a munkaerőpiacra való sikeres felkészítést illetően érdemes újragondolni olyan fogalmainkat, mint a munka, a hasznosság, az érdem, és végső soron a boldogság, az élet értelme.

David Graeber (2020): *Bullshit munkák*. Ford. Boross Otília. Typotex Kiadó.

Bene Adrián
Pécsi Tudományegyetem